

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Šiaudų sodai

2012-12-04

ŽURNALAS: TAUTODAILĖSMETRAŠTIS

TEMA: Kultūrinis paveldas

AUTORIUS: Jovita Sakalauskaitė

DATA: 2012-12

Šiaudų sodai

Jovita Sakalauskaitė

Lietuvos tautodailėje mažą, tačiau svarbią vietą užima šiaudinukai – meno kūriniai sukurti rišant, pinant ar tam tikra tvarka suneriant sausus šiaudus. Šiame straipsnyje analizuojama viena tokių kūrinių grupė – šiaudų sodai, kurie yra labai svarbus kultūrinis paveldas tiek savo ritualine, tiek ir menine prasme. Naudojant, iš pažiūros, paprastas medžiagas sukuriamas nuostabus trimatis, galima sakyti architektūrinis, meno kūrinys, reikalaujantis didelio susikaupimo, kantrybės ir patirties. Galbūt dėl šių priežasčių šiaudų sodų pynimo tradicija, tarsi kraitis, perduodama iškartos į kartą.

Šiaudinio sodo kilmė yra menotyrininkų ir istorikų diskusijų objektas. Pasak kai kurių mokslinių šaltinių, sodas yra slavų kultūros palikimas, kiti teigia, kad sodų pynimo tradicija priklauso baltams ir, kaip toliau parodyta, soduose atsispindi svarbiausi senosios Lietuvos kultūros motyvai, kurie savo prasme susipina su pagonybe ir krikščionyste.

Klaidingai sodų pynimas kildinimas arba sugretinamas su krepšių pynimo sritimi. Skirtumas tarp jų yra labai svarbus. Nepaisant to, kad tiek vienai, tiek kitai tautodailės sričiai yra priskiriamas techninis pavadinimas „pynimas“, šios dvi technikos yra labai skirtingos, nors kartais, norint suteikti sodo konstrukcijai tvirtumo, buvo panaudojama ir krepšio pynimo technika.

Šiame straipsnyje nagrinėjama šiaudų sodų reikšmė istorinėje ir kultūrinėje plotmėje.

Nors Lietuvoje dar gyva sodų pynimo tradicija, tačiau, kaip bebūtų gaila, šia tautodailės šaka užsiimančių meistrų likę labai nedaug. Nors, kaip jau minėta anksčiau, amatai, susiję su vytelių, šiaudų, žolių ar net gyvulių plaukų pynimu, turi labai galias istorines šaknis tiek pasauliniu, tiek Lietuvos mastu. Vienas seniausių pynimo pavyzdžių (krepšys) yra datuojamas 10-12 tūkst. m. pr. m. e., rastas Faiyum

vietovėje, Aukštutiniame Egipte. Todėl yra įdomu ir svarbu panagrinėti ir sodo atsiradimą, ir jo meninį augimą.

Lietuvoje, Rusijoje, Ukrainoje, Baltarusijoje ir kt. šiaudų sodai kaip simboliniai objektai buvo naudojami tam tikrų tradicinių švenčių metu (vardynų-krikštynų, vestuvių, Kūčių, Kalėdų metu), dabar sodus galima pamatyti kaip interjero detalę, o dar dažniau, kaip tautodailės parodų objektą.

Šiaudų sodas - kas tai?

Iš sausų šiaudelių, tam tikra tvarka suvertų ant siūlo, sudaromi maži geometriniai elementai, kurie vėliau sujungiami į trimatį meno objektą. Paprasčiausia tradicinė forma - dvi piramidės sujungtos pagrindais, nuo piramidžių kraštų nuleistos mažesnes tokios pačios struktūros geometrinės figūros. Norint sukurti išraiškingesnę formą, sodų vidus užpildomas mažesnėmis geometrinėmis figūromis. Kartais (priklausomai nuo regiono) sodai gali būti puošiami sausomis gėlėmis, spalvotais popierėliais, arba iš popieriaus padarytais paukšteliais, žvaigždutėmis ar gėlėmis.

Pavyzdžiui, Palaukių kaime (Panevėžio r.) norint sodui suteikti tikslią ir tvirtą kūgio formą, naudojo kadagius, lazdynų, medžių šakelės, sodo viduryje, mažoje dėžutėje, paguldavo iš šiaudų supintą kūdikėlį. Apvalios formos sodus pindavo naudojant tiek sausus šiaudus, tiek gėles, kubo forma buvo išgaunama kiaulės šerius sulipinant vašku (Vaiškūnas 1992 26-27).

Kai kuriuose Lietuvos regionuose sodų viduje kabindavo obuoliukus, saldinius, sausainius, riešutus, kankorėžius, kartais morkas, česnakus ar svogūnus. Tokio sodo viduje būtinai „pasodindavo“ iš šiaudų supintą senelį-sodininką (ten pat 27-28).

Sodo puošyba priklausė ir nuo regiono, ir nuo metų laiko. Labiausiai paplitę puošybos elementai - žvaigždutės ir paukščiukai. Taip pat Lietuvos kultūrai svarbūs augalai kaip rūta (darnos, doros, taurumo ir skaistumo simbolis) (Ambraziejienė 2003 15), mirta ar kadagys (visžalumas - amžinybės, atsinaujinimo simbolis) (Zabulytė).

Šiaudų sodų pynimo technika

Kaip jau minėta, būtina atskirti sodo pynimo techniką nuo krepšio pynimo technikos. Svarbu pabrėžti šių dviejų tautodailės objektų funkcijų skirtumus, kuriais ir remiasi pagrindinės techninės savybės. Krepšio funkcija - saugoti, laikyti ir t. t.; sodas atlieka simbolinę, interjero puošybos funkciją. Taigi, jei vienu atveju yra reikalingos tvirtos, ilgalaikės medžiagos, tai kitu atveju, medžiagos pasirenkamos atsižvelgiant į jų dekoratyvines savybes.

Sodo pynimui naudojami sausi rugių, avižų arba kviečių šiaudai, kurie yra veriami ant siūlo, sudarant įvairias geometrines formas. Savo struktūra patys tvirčiausi, patvariausi ir todėl dažniausiai naudojami - rugių šiaudai. Avižų šiaudai, nors ir pasižymi gražia gelsva spalva bei blizgesiu, dėl savo nepatvarumo yra naudojami tik sodo dekoravimui. Labai dažnai sodo kūrybai naudojami dviejų rūšių/formų šiaudai - tiek natūraliai apvalūs, tiek ir specialiai išlyginti. Spalvos taip pat skirtingos, priklausomai nuo metų laiko, kada jie buvo renkami: pirmieji šiaudai būna žalsvos spalvos, vėliau nuimto derliaus - geltoni, o vėlyvo rudens - rudi. Šiaudai gali būti

dažomi, pavyzdžiui, naudojant citrinų sultis galima išbalinti, o kalio permanganato tirpalu išgauti rudą spalvą (Šileikienė 2005 24). Nuimant derlių sodui skirti šiaudai atidžiai nupjaunami naudojant aštrų peilį ar dalgį. Tada atrenkami patys tiesiausi, nesulaužyti ir nesulankstyti stiebai ir paliekami 2-6 savaitėms džiūti. Kad išlaikytų gražią sodo geometrinę formą, gerai išdžiovinti šiaudai yra pjaustomi aštriu peiliuku arba tiesiog sukarpmi žirkėmis atitinkamais ilgiais. Kai šiaudai yra reikiamo ilgio, kiekvieno šiaudelio galiukas yra patepamas kljais, taip dar labiau sutvirtinant šiaudą. Visiškai šiaudams išdžiūvus imamas (dažniausiai naudojamas) lininis arba tvirtas medvilninis siūlas ir pradedama tam tikra eile verti šiaudelius.

Yra daug skirtingų šiaudų suvėrimo variantų, bet dažniausias ir pats paprasčiausias prasideda nuo keturkampio ir ant jo briaunų veriamų trikampiukų. Tokiu būdu supynus keletą figūrų jos gali būti jungiamos viena prie kitos sukuriant sudėtingą geometrinį vaizdą (schema Nr.1). Kartais visas sodo vidus yra užpildomas trikampiškais, kvadratiškais, o kartais paliekamos tuščios erdvės, į kurias vėliau bus „patupdomi paukšteliai“. Tačiau ši kūrybinio proceso dalis jau priklauso nuo dailininko fantazijos.

Šiaudų sodo terminologija ir prasmė

Literatūroje galima rasti informacijos, kad sodų pynimo tradicija atkeliavusi iš Slavų šalių. Tačiau prieš sutinkant arba nesutinkant su šiuo teiginiu, reikėtų panagrinėti Lietuvos kultūros ir religijos kilmę. Kiekviena kultūra turi kažką savito ir nepakartojimo, tačiau pagrindas ant kurio ji kuriama yra daugialypis. Gintaro Beresnevičiaus straipsnyje „Senojo religingumo būdas“ (*Šiaurės Atėnai*, 2004-07-17, 709) labai tiksliai apibūdinama lietuvių kultūros ir religijos kilmė.

„Lietuvių religija ir kultūra įtakomis mainėsi su iranėnais, slavais, trakais, skitais, getais, gotais, langobardais, skandinavais; vis dėlto, jos pobūdis yra visiškai savarankiškas...“ (Beresnevičius 2004)

Sužinoti keliose kultūrose bepasikartojančio reiškinio tikrąją kilmę gali būti itin sunku. Galima remtis tik idėja, kad skirtingą pasaulėžiūrą turėję žmonės, bet gyvenę tame pačiame regione, perėmė vieni iš kitų tam tikrus kultūrinius ypatumus. („Dar XIV a. pagoniškosios Lietuvos valdovas Gediminas skelbė, jog kiekviena tauta turi teisę į savitą pasaulio suvokimą ir jo gerbimą. Vilnius buvo įvairių religijų miestas, o Lietuva – daugiatautė, ir visi gyveno santarvėje.“) (Trinkūnas 2000 8).

Kadangi baltų regione gyveno indoeuropiečių tautos, teisingiausia būtų sodo pynimo tradiciją priskirti indoeuropietišku šalių paveldui.

Įdomus faktas, kad daugelyje kalbų šiam tautodailės kūriniiui apibūdinti naudojamo žodžio prasmė – „sodas“ arba „medis“. Kaip pavyzdžiui, latviškai – puzurs, kist; baltarusiškai – elca, sady, velce, vince; ukrainietiška – jelce, vilce; slovakiškai – strom, stromek; slovėniškai – krowal; rusiškai – elka, sady, kurnik, derevja krasota, bulgariškai – iliya, elcha, veika; rumuniškai – lemnut; itališkai – palmeta (Vaiškūnas 1992 27).

Lietuvių kalboje žodis „sodas“ reiškia:

1. Žemės plotas, kuriame auga vaismedžiai ir vaiskrūmiai; patys tie vaismedžiai ir vaiskrūmiai.
2. Medžiais apsodintas plotas, parkas.
3. *Etnogr. ryt.*, dz. vestuvinis šiaudų papuošalas, kabinamas ties stalu (DLKŽ).

Tiek lietuvių, tiek rusų ar kitose kalbose žodžiai „sodas“, „sad“ ar „sady“ reiškia vaismedžiais ar vaiskrūmiais apsodintą žemės plotą. Taigi, tai vieta, duodanti derlių, kitaip sakant, aprūpinanti žmogų visokiomis gėrybėmis – gausa, turtas – tai jau simbolinė „sodo“ prasmė.

Šiaudų sodo prasmė ir reikšmė baltų mitologijoje ir religijoje

Senoji lietuvių mitologija ir religija pradėjo formuotis su indoeuropiečių atsikraustymu į Pabaltijį apie 3000–2300 m. pr. m. e. Naujai išikūrusių indoeuropiečių mitologija sumišo su vietinių europidų ir finougrų mitologijomis. Dėl to baltų mitologija artima daugeliui Europos ir Azijos giminingų tautų. Tautosakos tyrinėtojai civilizacijos nepaliestoje kaimo gilumoje iki šiol atranda įvairių mitologinių elementų, nubyėjusių į sakmes, pasakas, dainas. Tie elementai artimi suomiškiems, indiškiems, slaviškiems ir kitokiems.

„Lietuvių religijos „šeimyninius“ santykius su kitomis transalpinėmis religijomis galima nusakyti kaip seseriškus. Galija, Germanija, Lietuva, matyt, yra tos pačios virvelinės keramikos kultūros religijos palikuonės ir čia išlikę daugybė indoeuropietišku motyvų, žinomų nuo Indijos iki Atlanto.“ (Beresnevičius 2004)

Taip pat reikėtų paminėti, kad maždaug tuo pat laikotarpiu, kartu su daugeliu slavų tautų ir baltai priėmė krikščionybę. Abejose kultūrose egzistavę sodai taip pat peržengė pagonybės ir krikščionybės takoskyrą ir, galima tvirtinti, kad juose atsispindi abiejų pasaulėžiūrų esminiai simboliai ir jų istorinės prasmės. Kai kurie simboliai, naudojami sodo puošyboje, laikui bėgant buvo sukrikščioninti (pritaikyti prie krikščionių religijos).

Baltų pagonizmą trumpai galima būtų apibūdinti kaip trijų pakopų struktūrą (Wilkinson, Philip 2010 132-135):

Dangaus Dievas, Perkūnas (Dangus - viršus)
Žmogus (Žemė - centras)
Blogio Dvasia - Velnias/Šėtonas (Požemis - apačia)

Baltų tikėjime svarbus asmuo – Krivis, tai išmintingas, visų gerbiamas senolis. Baltų tikėjimo pagrindas – kosmiškumas, žmogaus neatskirimas nuo gamtos. Baltai turėjo šventų girių (ypatingas medis buvo ąžuolas – Perkūno buveinė), laukų, upių ar ežerų; tokios vietos buvo skirtos religinėms apeigoms, jose nebuvo galima nei kirsti medžių, nei medžioti, nei žvejoti ar dirbti žemės. Religines apeigas atlikdavo vyriausias žynys vadinamas Krivių Krivaičiu.

1326 m. Kryžiuočių ordino brolis, kunigas Petras Dusburgietis baigė savo „Prūsijos žemės kroniką“ ir įteikė magistrui. Joje jis įrašė ir tokius žodžius: „Jie (prūsai), nepažindami (krikščionių) Dievo, sudievinio visą pasaulį: saulę, mėnulį ir žvaigždes, perkūną, paukščius ir keturkojus gyvūnus, netgi rupūžes. Jie taip pat turėjo šventus miškus, laukus ir vandenį, kur niekas nedrįso nei medžio kirsti, nei žemės dirbti, nei žuvauti“ (Kairaitis 2010).

Baltai meldėsi, atlikinėjo religines apeigas ne tik lauke (alkuose), bet ir namuose, tam buvo sukuriama vadinamosios šeimos šventyklėlės. Dažniausiai jos įrengiamos namų kampe-kertėje – buvo tikima, kad kertėje gyvena protėvių vėlės ir namų dievai. Kertėje patalpinami protėvių atminimo dalykai, nuotraukos, smilkalai, vainikai, apeiginiai indai ir reikmenys, bei Vestuvių sodas (Trinkūnas).

Baltų kultūroje sodui skirta labai svarbi ir pagarbi vieta, jo struktūra ir simboliai tiesiogiai atspindi senąją baltų religinę pasaulėžiūrą. Naudojant „Dangus-žemė-požemis“ modelį kuriamas sodas. Dažniausiai tai pagrindais sujungtos dvi piramidės, vienas piramidės smaigalys nukreiptas į viršų (dangų), kitas į apačią (požemi), piramidžių centre (žemėje) „pasodinama“ žmogaus figūrėlė.

Taip pat labai įdomią idėją pateikia Rasa Ambraziejienė savo knygoje „Ženkla. Įvaizdiniai. Simboliai“, sugretindama sodą su bičių kory. Teigdamą, kad mūsų protėviams tai buvo tarsi Dievo buvimo ženklas, korį ir jo kūrėją – bitę jie tapatinę su tobula būtim. Kaip teigia autorė, sodas yra sunertas iš mažiausių šiaudinių dalelių tarsi korys, kurio struktūra suponuoja ir aplink mus supančio pasaulio struktūrą (Ambraziejienė 2003, 80).

Svarbiausi ir dažniausiai pasitaikantys sodo simboliai – paukštis, žvaigždė, senelis ar lėliukas (šiaudinė lėlytė), norint suprasti jų prasmę, juos reikėtų analizuoti tiek pagal senųjų baltų pasaulėžiūrą, tiek krikščionišku aspektu.

Paukštis – baltų mitologijoje tai jungtis tarp žemės ir dangaus. Taip pat tai amžino vyksmo simbolis. Gulbė, gaidys ir kai kurie kiti paukščiai – tai vaisingumo, produktyvumo simboliai, tuo tarpu balandis, lakštingala ar sakalas – tai dvasių buveinės (juose apsigyvendavo dvasios).[1] Taip pat labai svarbu paminėti, kad balandis kaip simbolis labai svarbus ir krikščionybėje: baltas balandis tapatinamas su šventąja dvasia.

Žvaigždė – šis simbolis lietuvių kultūroje labai svarbus, reiškiantis saulę, šviesą, perkūną. Segmentinės žvaigždės apskritimuose paprastai yra vadinamos perkūno ratais (Vėlius 1983 38). Krikščionybėje žvaigždės (penkiakampės) motyvas simbolizuoja penkis Jėzaus žaizdas.

Senelis/sodininkas – sodo viduryje įtvirtinta figūrėlė pagonybės laikais galėjo simbolizuoti Krivių Krivį – svarbiausią žynį, tarsi jungtį tarp dangaus ir požemių. Į Lietuvą atėjus krikščionybei senelio/sodininko simbolis taip pat pakito. Senelio simbolių ikūnijo Lenkijos ir ypač Lietuvos regionuose paplitęs Rūpintojėlio (prisikėlusio Jėzaus ikona) motyvas (apsaugai nuo nelaimių dažnai statomas kelių koplytėlėse, namų kiemuose ar įkurdinamas pačiuose namuose) (Galaunė 1930 155-201).

Lėliukas – kartais vietoje Senelio sode būdavo įkurdinamas lopšys su lėlyte,

dažniausiai tokie būdavo Vestuvių sodai, kabinami virš jaunavedžių stalo. Tai tarsi naujo gyvenimo, naujos gyvybės simbolis. Pagonybėje tai našumo, vaisingumo simbolis. Vėlgi nereikėtų pamiršti, kad tas pats sodas pasitaiko ir vėlesniais laikais, tačiau dabar jis naudojamas kaip vienas iš Kalėdų atributų, t. y. lopšyje besisupanti lėlytė – simbolis naujai užgimusio kūdikėlio Jėzaus.

Baltų mene svarbu ne tik spalva ar simbolis, bet reikšmę gali turėti objekto forma. Pavyzdžiui, sodo struktūroje naudojamas trikampis, reiškiantis ugnies ir vandens, vyro ir moters priešpriešą. Labai svarbi pati tradicinė sodo forma – rombas – tai vyksmo, žemės, ugnies simbolis.

Galime daryti išvadą, kad sodas yra tam tikras baltų pasaulėžiūros simbolikos lobynas. Tie patys simboliai kartojasi ir tradiciniuose lietuvių liaudies dirbiniuose – tekstilėje, medžio drožyboje ir pan., vadinasi, sodų tradicija tokia pat sena ir reikšminga. Šiame straipsnyje apžvelgta tik trumpa simbolinė sodų prasmė, tačiau ateityje būtų pravartu atkreipti dėmesį ir į folklorą – pasakas, dainas, mįsles, kur sodo motyvas gana dažnas.

Apibendrinimas

Šiaudų sodai – viena iš seniausių tradicinio meno šakų. Tai ne tik Lietuvos tautodailės paveldas, bet ir labai svarbi Baltų kultūros dalis, atspindinti senąją pasaulėžiūrą, tradicijas. Tai tarsi dviejų erų (iki ir po krikščionybės) jungtis, tai tarsi koks užburtas simbolis, sukurtas iš trapių medžiagų, savo tradicija perduodamas iš kartos į kartą, atėjęs iki mūsų dienų.

Deja, kažkodėl dažnai ši tautodailės šaka „nurašoma“ kaip vyresnio amžiaus žmonių savotiškas hobis ilgais žiemos vakarais. Nors tiek pati šiaudų sodų pynimo technika, tiek ir pati medžiaga nėra taip lengvai įvaldoma kiekvieno išsigeidžiančio. Tai kūrybos procesas, reikalaujantis kruopštumo, atsidavimo ir kantrybės.

Nedaug liko tautodailininkų užsiimančių „Šiaudų Sodų“ pynimu. Šiame straipsnyje labai norėjau paminėti dailininkes, kurios užsiima šia tautodailės šaka, tegul tai bus padėka už mūsų tradicinių menų puoselėjimą.

Mokslo institucijos pamiršo tradicinių menų svarbą, jau nekalbant „Šiaudų Sodų“ pynimo tradicija ar kitas „mažąsias“ tautodailės šakas. Parodos, seminarai ar meno dirbtuvės[2] irgi, dažniausiai, yra pačių autorių bėda.

Bibliografija:

1. Šileikienė Aušra, 2005, *Šiaudinukai*, Panevėžys.
2. Vagrienė Birutė, 2008, Vilniaus memorialinių muziejų direkcija (http://www.vilniausmuziejai.lt/Marijos_sodai/index.htm).
3. Maželytė Edita, Ant gigantiško sodo nutūpė 1001 paukštelis, *Kultūros naujienos, Respublika*, 2010-12-20, Vilnius.
(http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/kulturos_naujienos/ant_gigantisko_sodo_nu_tupe_1001_paukstelis/).

1. Leonovienė. Eglė, Šiaudų sodas - Lietuviška mandala, *Lietuvos rytas, Ūkininko patarėjas*, 2010-04-16, Vilnius.

(
<http://www.lrytas.lt/-12714297451270753619-p2-šiaudų-sodas-lietuviška-mandala.htm>
).

1. Beresnevičius Gintaras, Senojo religingumo būdas, *Šiaurės Atėnai* nr. 709, 2004-07-17. (http://ct.svs.lt/satenai/?leid_id=709&kas=straipsnis&st_id=2784).
 2. Zabulytė Jolanta, Medžio, augalo vaizdiniai pasaulėžiūroje, (<http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Medzio.htm>).
 3. Trinkūnas Jonas, 2000, *Baltų tikėjimas. Lietuvių pasaulėjauta, papročiai, apeigos, ženklai*, Vilnius.
 4. Vaiškūnas Jonas, 1992, Sodas ir Visata, *Liaudies kultūra* nr. 4, Vilnius.
 5. Vėlius Norbertas, 1983, *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius.
 6. Ambraziejienė Rasa, 2003, *Ženkliai. Įvaizdiniai. Simboliai*, Kaunas.
 7. Galaunė Paulius, 1930, *Lietuvių liaudies menas. Jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Kaunas.
 8. Wilkinson Philip, Philip Neil, 2010, *Mitologija*, Turkija.
 9. Trusovas Vasilijus, Audimo raštuose ir soduose gyva liaudies dvasia, *Kultūros aktualijos* nr. 65, 2008-06.
 10. Lukšas Vytautas, Pagoniškasis anarchizmas, *anarchija.lt*, 2010-05-31
 (
http://www.anarchija.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=25021&Itemid=2
 =2)
 11. http://www.tautodailininko.puslapiai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=19&Itemid=42, žiūrėta 2008-07-17.
 12. Molėtų krašto muziejus (<http://muziejus.moletai.lt/index.html>. žiūrėta 2006-04-05).
 13. Zarasų rajono turizmo informacijos centras (<http://www.zarasai.lt/tic/index.php?kas=519> žiūrėta 2006 m.)
 14. Virtuali Renatos Tamo paveikslų ir meninių sprendimų galerija (<http://www.reni-artdeco.ten.lt/>).
 15. Tautodailininkę Mariją Liugienę suviliojo auksinis šiaudas, 2010-03-24, *elta.lt*. (http://www.elta.lt/zinute_pr.php?inf_id=1173803).
 16. Kairaitis R., Senovės lietuvių tikėjimas, *baltai.lt*, 2010-12
 6. Ūdraitė Irena, Paprotinis liaudies menas, *Tautodailės metraštis* nr. 13, 2007, Vilnius.
 (
http://new.lietuvostautodaile.manosvetaine.lt/index.php?option=com_content&task=view&id=122&Itemid=70;).
 16. DLKŽ - Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (<http://www.lki.lt/dlkz/>).
- (<http://www.baltai.lt/?p=1472>).

1. Trinkūnas Jonas, Lietuvių religija, *romuva.lt*, (<http://www.romuva.lt/pirmoji.html>).

[1]

http://www.tautodailininko.puslapiai.lt/index.php?option=com_content&task=view&id

=19&Itemid=, žiūrėta 2008- 07-17

[2] angl. workshop.